

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

(Գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու)

№ 12

***Նվիրվում է պրոֆեսոր Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան
80-ամյակին***

**ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
2016**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
(Периодический сборник научных статей)
№ 12

*Посвящается 80-летию профессора
Гургена Меликяна*

Ереван
Издательство ЕГУ
2016

YEREVAN STATE UNIVERSITY

PROBLEMS OF ORIENTAL STUDIES

(serial scholarly journal)

№ 12

*Dedicated to the 80th birthday anniversary of professor
Gurgen Melikyan*

YEREVAN
YSU PRESS

2016

3

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Ժողովածուի 12-րդ հատորի հրատարակումը ԵՊՀ
արևելագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորասախոսական
անձնակազմի համեստ նվերն է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի ծննդյան 80-ամյակին

Խմբագրական խորհուրդ՝

- Մելիքյան Գուրգեն - Բ. գ. թ., պրոֆեսոր (*նախագահ*)
Ասատրյան Գառնիկ - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խաչիկյան Մարգարիտա - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր
Խառատյան Ալբերտ - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ
Կարաբեկյան Սամվել - Բ.գ.թ., դոցենտ
Հովհաննիսյան Լավրենտի - Բ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ
Մելքոնյան Ռուբեն - Բ.գ.թ., դոցենտ
(*համարի պատասխանատու*)
Ոսկանյան Վարդան - Բ.գ.թ., դոցենտ
Մարգարյան Լևոն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր
Սաֆարյան Ալեքսանդր - պ.գ.թ., պրոֆեսոր
Սաֆրաստյան Ռուբեն - պ.գ.դ., պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս
Տոնիկյան Սոնա - Բ.գ.թ., դոցենտ

© ԵՊՀ հրատ., 2016

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՊՀ ՌԵԿՏՈՐ ԱՐԱՄ ՍԻՄՈՆՅԱՆԻ
ՇՆՈՐՀԱՎՈՐԱԿԱՆ ՈՒՂԵՐՁԸ ՊՐՈՖԵՍՈՐ
ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ 80-ԱՄՅԱ
ՀՈՔԵԼՅԱՆԻ ԱՌԹՎ 5

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆԸ 80 ՏԱՐԵԿԱՆ Է 8

ԱՐԱԲԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՍԵՄԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Դավիթ Հովհաննիսյան
ՖԱԹԻՄԱՆ՝ ՈՐՊԵՍ ՇԻԱՅԱԿԱՆ
ԿՐՈՆԱԴԻՑԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԱՌԱՆՑՔԱՅԻՆ ԿԵՐՊԱՐ 12

Հայկ Քոչարյան
ԻՆՏԵԼԵԿՏՈՒԱԼ ՄԵՆԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՈՐՊԵՍ ՀԱՄԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌՈՂՋԱՑՄԱՆ
ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆ. ԻԲՆ ԲԱԶԱ 20

Գ. Գևորգյան
Է. Ասատրյան
ՍՈՒԵԶԻ ՃԳՆԱԺԱՍԸ ԵՎ ԵԳԻՊՏՈՍԻ
ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՆՈՐ
ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ 30

Է. Ասատրյան
ՆԱՍԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹ 45

ԹՅՈՒՐՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ՕՍՄԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռուբեն Մելքոնյան

ՎԱԶԳԵՆ ԱՌԱՋԻՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ 1961 Թ.
ԹՈՒՐՔԻԱ ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՅՑԻ ՈՐՈՇ
ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ (ԱՐԽԻՎՍՅԻՆ
ՓԱՍՏԱԹՂԹԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ)..... 58

Ալեքսանդր Սաֆարյան

ԹՅՈՒՐՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԶԻՅԱ
ԳՅՈՔԱԼՓԻՑ ՀԱՐՅՈՒՐ ՏԱՐԻ ԱՆՑ 67

Լուսինե Սահակյան

ՀԱՄՇԵՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐՈՒՄ 80

Անի Սարգսյան

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՏԻԿԱՆ ԲԱՔԻԻ ԴԻՎԱՆՈՒՄ 97

Միրանույշ Գալշոյան

ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ
ԹՈՒՐՔՄԵՆԱԿԱՆ ՑԵՂԵՐԻ ԲՈՆԻ
ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁԸ
ՅԱՇԱՐ ՔԵՄԱԼԻ «ՀԱԶԱՐ ՈՒ ՄԻ ՑՈՒԼԵՐԻ
ԼԵԳԵՆԴԸ» ՎԵՊՈՒՄ 109

Նաիրա Գինոսյան

ՀԱՅԵՐՆ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ԿԱՅՄՐՈՒԹՅԱՆ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ (XIX ԴԱՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ԿԵՍ –
XX ԴԱՐԻ ՍԿԻՉԲ) 120

Արա Ազատյան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼԻ ՊԱՅՄԱՆԱԳԻՐԸ ՀԱՅ
ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՁ 139

Արթուր Դումանյան
ԲԱՆԱԿԻ ԴԵՐԸ ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ
ԿՅԱՆՔՈՒՄ 1920-1970-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ 158

Արշակ Գևորգյան
1960 Թ. ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆ ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ 180

Հայկ Մարգարյան
ԹՈՒՐՔԻԱՅԻ ԽՈՇՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԻ ՍՈՒՆԻՑԻՊԱԼ
ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵՐԿՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐՈՒՄ ԿԱՏԱՐՎԱԾ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ 196

Նաիրա Պողոսյան
ՌՈՒՄ-ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՐՏԱՑՈՂՈՒՄԸ ԱՀՄԵԴ ՋԵՄԱԼ ՓՈՇԱՅԻ
ՀՈՒՇԵՐՈՒՄ 208

Լիլիթ Մովսիսյան
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ
ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎԱՄԻՋՈՑՆԵՐԻ՝
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԻ
ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐԱՅԻՆ
ՊԱՏԿԵՐԸ 217

Ժալդաս Աղիբաև
ՂԱԶԱԽՍՏԱՆ-ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՄԻՋՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (ռուսերեն) 225

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Գուրգեն Մելիքյան
«ՓԻՅԱԹԱԹԱՆ ՓԻԼԸ ՂԱՆԴԱՂՈՒՄ» ԱՐՑԱԽԻ
ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՄԻ ՔԱՆԻ ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 236

Վարդան Ոսկանյան
ՈՐՈՇ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԿՈՎԿԱՍՅԱՆ ՊԱՐՍԿԵՐԵՆՈՒՄ 240

Հասմիկ Կիրակոսյան
ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ
ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒՄ 249

Քնարիկ Միրզոյան
Թադևոս Չարչյան
ՈՐՈՇ ՊԱՐԿԵՐԵՆ ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ԹԱԹԱՐԵՐԵՆՈՒՄ (անգլերեն) 255

Արտյոմ Տոնոյան,
Հովհաննես Սարգսյան
ՀԵՏՄԱՐԶՊԱՆԱԿԱՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ «ՔՈՒՐԴ»
ԱՆՎԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՐԱԲԱԿԱՆ
ՀԻՇԱՏԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ 262

Ահարոն Վարդանյան
ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՌՈՒՄ ՆՈՐ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՈՐՈՇ
ՓՈԽԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ 273

Թերեզա Ամրյան

ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ՍԻՐՈ ԵՎ ԱՐԲԵՑՈՒՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ
ԵԶԴԻԱԿԱՆ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԵՐՈՒՄ 281

Սվետլանա Հարությունյան

ԶՐԱԴԱՇՏԱԿԱՆ ՏՈՆԱՑՈՒՅՑԸ ԵՎ ԳԼԽԱՎՈՐ
ՏՈՆԵՐԸ 295

Լիլիթ Սաֆրաստյան

ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՎՏԱՐԱՆԴԻ ԿԻՆՈՅԻ ՆՈՐԺԱՄԱՆԱԿՅԱ
ԸՆԿԱԼՈՒՄՆԵՐԸ. ՄՈՀՍԵՆ ՄԱԽՄԱԼԲԱՖ, ՇԻՐԻՆ
ՆԵՇԱՏ 304

Գառնիկ Գևորգյան

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊԻՑ (ԴԱՍԹԱՆԻՑ)
ՊԱՏՄԱՎԵՊ 320

Հովհաննես Խոբիկյան

ԿԱՐԻԱՆ ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ 331

Արմեն Իսրայելյան

ԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԱՄԲՈՂԶԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ
ՍՊԱՌՆԱՑՈՂ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐՆ ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ
ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ՀԵՏՈ 344

ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆ 355

ՊՐՈՑԵՍՈՐ ԳՈՒՐԳԵՆ ՎՐԵԺԻ ՄԵԼԻՔՅԱՆԻ
ԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ԸՆՏՐԱՆԻ 367

1960 Թ. ԹՈՒՐԲԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԵՂԱՇՐՋՄԱՆՆ
ԱՄՆ-Ի ՆԵՐԳՐԱՎՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ

Բանալի բառեր՝ 1960 թ. ռազմական հեղաշրջում, Թուրքիա, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ, Ադնան Մենդերես, թուրք-ամերիկյան հարաբերություններ

Սառը պատերազմի տարիներին Խորհրդային Միության և Միացյալ Նահանգների հակամարտության հիմնական հարթակը երրորդ աշխարհի երկրներն էին: Այդ լուռ դիմակայության առավել հաճախ կիրառվող գործիքներից մեկը երկկողմ հետաքրքրություն ներկայացնող երկրներում հեղաշրջման կազմակերպումն էր¹: Հետգաղութային Աֆրիկայում, Ասիայում, Լատինական Ամերիկայում և Մերձավոր Արևելքում տեղի ունեցած հեղաշրջումների մեծամասնությունը միավորվում է նույն տրամաբանությամբ. իշխանության եկած վարչակարգն անմիջապես ճանաչվում էր կամ ԽՍՀՄ-ի, կամ ԱՄՆ-ի կողմից²:

Թեև վերոգրյալը հիմնականում բնորոշ էր նոր-նոր կայացող պետականություններին, 1960-70-ական թթ. հեղաշրջումներ են տեղի ունեցել նաև Հյուսիսատլանտյան դաշինքի մաս կազմող երկրներում՝ Թուրքիայում (1960 թ.), Հունաստանում (1967 թ.) և Պորտուգալիայում (1974 թ.): Հանդիսանալով ԱՄՆ-ի գլխավորած ռազմական դաշինքի կարևոր օղակ՝ այս երկրները գտնվում էին Վաշինգտոնի քաղաքական ու տնտեսական ազդեցության ծիրում, ուստի բնական է, որ հեղաշրջումների կազմակերպման գործում ամերիկյան հնարավոր դերակատարության

* ԵՊՀ թուրքագիտության ամբիոնի ասպիրանտ:

¹ 1945-1985 թթ. երրորդ աշխարհի երկրներում իրականացվել է հեղաշրջման 357 փորձ, որից 183-ը պսակվել է հաջողությամբ: Տե՛ս Steven D., *Third World Coups d'Etat and International Security*, Johns Hopkins University Press, 1987, pp. 1-2:

² Luttwak E., *Coup d'Etat: A Practical Handbook*, Harvard University Press, 1979, p. 174.

հարցը քննարկման առարկա է դարձել ուսումնասիրող որոշ շրջանակների կողմից³:

Թուրքիայում 1960 թ. մայիսի 27-ին տեղի ունեցած հեղաշրջումն, այնուհանդերձ, արժանի է հաստուկ ուշադրության՝ հաշվի առնելով այդ երկրում ԱՄՆ-ի ներգրավվածության աստիճանը: Բավական է նշել, որ 1947 թ. Թրումանի դոկտրինի ընդունումից ի վեր Թուրքիային տրամադրվող օգնությունը 1960-ականների սկզբին արդեն գերազանցում էր 3.8 միլիարդ դոլարը (դրա 53 %-ը՝ ռազմական օգնություն)⁴: Բացի դրանից, 1960 թ. դրությամբ Թուրքիայի տարածքում տեղաբաշխված էր 7454 ամերիկացի զինվորական՝ չհաշված զինվորական կոչում կամ պաշտոնական կարգավիճակ չունեցողներին⁵:

Ինչպես Թուրքիայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելուց անմիջապես հետո գրում է Հուրնիցը, այն «*մի երկիր է Միջին Արևելքում, որտեղ սատր պատերազմի ընթացքում արևմուտքի հաղթանակը ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ կատարյալ էր*»⁶: Ուստի առավել քան տարօրինակ է, որ, թեև 1960 թ. թուրքական հեղաշրջումը լրջորեն ուսումնասիրվել է սկսած դեռ 60-70-ականներից⁷, գիտական

---

³ Թուրքական հեղաշրջման իրականացման գործում ԱՄՆ-ի դերակատարության մասին տե՛ս, օրինակ, Gunn C., “The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful Intervention?”, *Cold War Studies*, vol. 17, no. 2, 2015, pp. 103-139, հունական հեղաշրջման մասին՝ Klarevas L., “Were the Eagle and the Phoenix Birds of a Feather? The United States and the Greek Coup of 1967”, *Diplomatic History*, vol. 30, issue 3, 2006, pp. 471-508, պորտուգալական հեղաշրջման մասին՝ Del Pero M., “Which Chile, Allende? Henry Kissinger and the Portuguese revolution”, *Cold War History*, vol. 11, issue 4, pp. 625-657:

⁴ Shorter F., “Military Expenditures and the Allocation of Resources” in Shorter F. (ed.), *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Frank Cass, 1967, p. 48.

⁵ Migdal J., *Shifting Sands: The United States in the Middle East*, Columbia University Press, 2014, p. 307.

⁶ Hurewitz J., *Middle East Dilemmas: The Background of US Policy*, Harper & Brothers, 1953, p. 206.

⁷ Հեղաշրջման պատճառներին անդրադարձած աշխատություններից հատկապես ուշագրավ են Harris G., “The Causes of the 1960 Revolution in Turkey”, *Middle East Journal*, vol. 24, no. 4, 1970, pp. 438-454, Karpas K., “The Military and

շրջանակներում հիմնականում գերակայում է այն տեսակետը, թե «ԱՄՆ-ի կառավարությունն անգամ չէր կանխատեսել հեղաշրջումը, իսկ այն կազմակերպելու մասին խոսելն անգամ ավելորդ է»⁸:

Հակառակ ավանդական տեսակետին՝ արխիվային փաստաթղթերը վկայում են, որ նախագահ Էյզենհաուերի վարչակազմը նվազագույնը քաջատեղյակ է եղել Թուրքիայում 1960 թ. գարնանային դեպքերի նման շրջադարձի հնարավորությանը: Մույն հոդվածն անդրադառնում է «ամենաճշգրիտ, ամենաարդյունավետ ու ամենաարագ»⁹ այդ հեղաշրջման նկատմամբ պաշտոնական Վաշինգտոնի դիրքորոշմանը՝ սկսած դրա նախանշաններից մինչև զինվորական վարչակարգի հետ համագործակցություն:

***

Հանրապետական Թուրքիայի պատմության առաջին ռազմական հեղաշրջման հաջորդ օրը՝ 1960 թ. մայիսի 28-ին ամերիկյան «Նյու Յորք Թայմս» օրաթերթն անդրադարձել էր տեղի

Politics in Turkey, 1960–64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution”, *The American Historical Review*, vol. 75, no. 6, 1970, pp. 1654–1683, Lerner D., Robinson R., “*Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernizing Force*”, *World Politics*, vol. 13, no. 1, 1960, pp. 19–44, Ahmad F., *The Turkish Experiment in Democracy*, Westview Press, 1977, pp. 147–176, Hale W., *Turkish Politics and the Military*, Routledge, 1994, pp. 88–118, Aydemir S., *İhtilâlin Mantiği ve 27 Mayıs İhtilâli*, İstanbul, 1976, Başgil A., *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*, İstanbul, 2011, Данилов В., Базиянц А., *Причины государственного переворота 1960 г.*, Проблемы современной Турции, Москва, 1963:

⁸ Hale W., *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Routledge, 2013, p. 102.

⁹ Հեղաշրջման հաջորդ օրը՝ մայիսի 28-ին Ազգային միասնության կոմիտեի ղեկավար Ջեմալ Գյուրսելի հետ հանդիպման ժամանակ տեղի ունեցածին նման բնորոշում էր տվել Թուրքիայում ԱՄՆ դեսպան Ֆլեթչեր Ուորենը: St u LaFantasie G. (ed.), *Foreign relations of the United States, 1958-1960. Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey*, vol. X, part 2, U.S. Government Printing Office, 1958-1960, pp. 845-848 (այսուհետ տեքստում՝ FRUS):

ունեցածին՝ հողվածը վերնագրելով «Թուրքական հեղաշրջումն անակնկալի է բերում Միացյալ Նահանգներին»¹⁰: Ամերիկյան հասարակության այս մտայնությունը հաստատվում է նաև հեղաշրջման օրը պետքարտուղարության կողմից մամուլի համար արված հայտարարությամբ, թե տեղի ունեցածը «լիակատար անակնկալ» էր Վաշինգտոնի համար¹¹:

Թուրք ուսումնասիրող Ջիհաթ Գյոքթեփեն կարծիք է հայտնում, որ ամերիկյան արտաքին քաղաքական գերատեսչության նման արձագանքը մեծամասամբ բացատրվում է Անկարայում ԱՄՆ-ի դեսպան Ֆլեթչեր Ուորենի գործոնով¹²: Վերջինս, պայմանավորված Թուրքիայի վարչապետ Ադնան Մենդերեսի հետ անձնական մտերմությամբ, հաճախ Վաշինգտոն էր ուղարկում թուրքական ներքին զարգացումների վերաբերյալ սուբյեկտիվ, մասամբ ոչ ճշգրիտ տեղեկատվություն: Մասնավորապես, հեղաշրջումից մի քանի օր առաջ՝ մայիսի 23-ին պետքարտուղարություն ուղարկված 2673 թվակիր հեռագրում Ուորենը տեղեկացնում էր, որ ինքն ամենօրյա կապի մեջ է թուրքական ԳՇ պետի¹³ հետ՝ հավաստիացնելով, որ բանակը շարունակելու է ապաքաղաքական մնալ և աջակցել Մենդերեսի կառավարությանը¹⁴: Համեմատության համար՝ Թուրքիայում Մեծ Բրիտանիայի դեսպան Բեռնարդ Բարոուզը մայիսի 19-ին Լոնդոն ուղարկված հեռագրում տեղեկացնում էր, որ բանակում խժոժությունները շարունակվում են՝ հավելելով, որ երկրում «պոտեն-

---

¹⁰ The New York Times, 28.05.1960.

¹¹ Weiker W., *The Turkish Revolution 1960-1961: Aspects of Military Politics*, Brookings Institution, 1963, p. 160.

¹² Göktepe C., *British Foreign Policy towards Turkey, 1959-1965*, Routledge, 2013, p. 66, նույնի *İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi*, *Türkler Ansiklopedisi*, c. 17, Ankara, 2002 s. 54:

¹³ 1960 թ. ռազմական հեղաշրջման օրերին Թուրքիայի ԶՈՒ ԳՇ պետը բանակի զեներալ Մուսթաֆա Ռյուշթյու Էրդեհունն էր:

¹⁴ *FRUS*, pp. 842-843.

ցիալ հեղափոխական վիճակ» է տիրում¹⁵։ Թուրք հայտնի լրագրող Մեթին Թոքերը¹⁶ հիշում է, որ Վաշինգտոն ոչ ճշգրիտ տեղեկություններ ուղարկելու պատճառով ԱՄՆ-ի դեսպանը, ով շուրջ 2 մետր հասակ ուներ, Անկարայի վերնախավի շրջանում հայտնի էր իբրև «բարձրահասակ ապուշ»¹⁷։

Սակայն միամտություն կլինի կարծել, թե ԱՄՆ ղեկավարությունը Թուրքիայի ներքաղաքական վիճակի մասին տեղեկանում էր միայն դեսպանատան հաղորդումներից։ Անկարայում Միացյալ Նահանգների նախկին դեսպան (1952-1953 թթ.) Ջորջ Սըբգին, խոսելով Թուրքիայի՝ ՆԱՏՕ-ին անդամակցելու մասին, գրում է. «Այսօր ամերիկյան մոտեցումը նշանակալիորեն փոխվել է։ Թուրքիան իրավամբ համարվում է մեր ամենավստահելի գործընկերներից մեկը, իսկ այս երկրում քիչ ազգեր են նման պատվի արժանացել»¹⁸։ Բնական է, որ աշխարհաքաղաքական նման կարևորության երկրում դիվանագիտական անձնակազմից բացի ակտիվորեն գործելու էր հատուկ ծառայությունների գործակալական ցանցը։ Հեղաշրջումից 3 օր առաջ՝ մայիսի 24-ին գումարված ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության խորհրդի 445-րդ նիստի արձանագրության մեջ կարդում ենք. «Անդրադառնալով Թուրքիային՝ պն. Դալեսը¹⁹ հաղորդեց, որ կառավարության և ընդդիմության միջև լարվածությունն իրենից շարունակական վտանգ է ներկայացնում։ Բնյոնյուի և վարչապետ Մենդերեսի միջև հակամարտությունն արդեն վերաճել է սահմանադրական ճգնաժամի։ Ուսանողական ցույցերի թիվն

---

¹⁵ Harris G., *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, American Enterprise for Public Policy Research, 1972, p. 67.

¹⁶ Թոքերը նաև Թուրքիայի երկրորդ նախագահ և վարչապետ Մենդերեսի քաղաքական հակառակորդ Իսմեթ Բնյոնյուի դստեր՝ Օզդենի ամուսինն էր։

¹⁷ Toker M., *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973*, c. 6, *İnönü'nün Son Başbakanlığı*, Ankara, 1992, s. 48.

¹⁸ McGhee G., "Turkey Joins the West", *Foreign Affairs*, vol. 32, no. 4, 1954, p. 617.

¹⁹ Խոսքը ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության (ԿՀՎ, անգլ.՝ CIA) 3-րդ տնօրեն (1953-1961 թթ.) Ալեն Դալեսի մասին է։

աճել է, և այժմ ոչ ուսանողներն էլ են միանում ապստամբությանը: Անգամ որոշ զինվորականներ են մասնակցում ցույցերին: Թուրքական ոստիկանության և զինված ուժերի միջև նշանակալի հակասություններ են դիտվում: Թուրքական բանակը տրոհված է. ավագ սպայակազմը հակված է հավատարիմ մնալ կառավարությանը, մինչդեռ կրտսեր զինվորականությունը բաժանված է կառավարության և ընդդիմության միջև: Ակնհայտ է, որ վարչապետ Մենդերեսը չի գիտակցում դժգոհության մասշտաբները: Պն. Դալեսը վստահ էր, որ Թուրքիայում տիրող վիճակը միայն վատթարանալու է, և անգամ **հնարավոր է, որ բանակը վերցնի իշխանությունը** [ընդգծումն իմն է, — Ա.Գ.]»²⁰:

Թուրքական զարգացումների վրա ամերիկյան հատուկ ծառայությունների ազդեցությունն, ըստ ամենայնի, այնքան նշանակալի է եղել, որ որոշ հեղինակներ հանգել են ծայրահեղական ու գիտական կասկածելի հենք ունեցող եզրակացությունների: Թուրք ուսումնասիրող Բյուլենթ Գյոքայն, օրինակ, պնդում է, որ թուրքական հատուկ ծառայությունները լիովին վերահսկվել են ԿՀՎ-ի կողմից ու կազմակերպվող հեղաշրջման մասին տեղեկություններն ամերիկյան իշխանություններին հայտնի են եղել անգամ ավելի վաղ, քան Մենդերեսի վարչակազմին հաղորդվելը²¹: Իսկ շվեդարացի պատմաբան Դանիելե Գասներն իր «ՆԱՏՕ-ի գաղտնի բանակները» աղմկահարույց գրքում կարծիք է հայտնում, որ Ազգային միասնության կոմիտեի անդամ գնդապետ Ալփարսլան Թյուրքեշը²² ԿՀՎ-ի կոնտակտային անձն էր²³:

---

²⁰ Memorandum of Discussion at the 445th Meeting of the US NSC, Washington, May 24, 1960, Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records, in *FRUS*, p. 843.

²¹ Gökay B., *Soviet Eastern Policy and Turkey, 1920-1991: Soviet Foreign Policy, Turkey and Communism*, Routledge, 2006, pp. 86-87.

²² ԱՄԿ արմատական թևի մյուս անդամների հետ Թյուրքեշը նոր հեղաշրջում պատրաստելու համար 1960թ. նոյեմբերի 13-ին հեռացվել է Ազգային միասնության կոմիտեից ու Թուրքիայի դեսպանատան ռազմական կցորդի կարգավիճակով ուղարկվել Հնդկաստան: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Данилов В.,

Ամերիկյան հրապարակված արխիվները վկայում են, որ վերոհիշյալ նիստից հետո էլ ԿՀՎ ղեկավարը շարունակել է ձեռքը պահել թուրքական իրադարձությունների զարկերակին: Հենց հաջորդ օրը՝ մայիսի 25-ին գումարվել է Գործողությունների համակարգման խորհրդի նիստ, որը պետք է Թուրքիայի հարցով գործողությունների ծրագիր հաստատեր²⁴: Դրա ընթացքում Դալեսը Անկարայում ԱՄՆ դեսպանատնից պահանջել է իրավիճակի ևս մեկ վերլուծություն՝ հիմնված քաղաքական և տնտեսական կարճաժամկետ և երկարաժամկետ զարգացումների տեսլականի վրա: Ըստ նրա՝ առանձնահատուկ կարևորություն ունեւ ճշգրտորեն շոշափել թուրքական բանակի տրամադրությունները:

Անկարայում ԱՄՆ-ի դեսպանատնից ստացված հաջորդ՝ 2743 թվակիր հեռագիրը, սակայն, արդեն տեղեկացնում էր կատարված փաստական իրողության մասին. «Անսովոր լավ կազմակերպված հեղաշրջմամբ Թուրքիայի զինված ուժերը մայիսի 27-ին, ժամը 04:00-ին տապալել են կառավարության իշխանությունը՝ ըստ ամենայնի առանց լուրջ դիմադրության՝ Անկարայում տալով միայն 50 զոհ: Նախագահ Բայարը, ԹԱՄԺ նախագահ Քորալթանը, կառավարության անդամները, ԳՇ պետ Էրդեյիուընը ձերբակալված են²⁵: Անկարայում, Ստամբուլում, Իզմիրում հանգստություն է տիրում. չկա որևէ կազմակերպված դի-

---

Политическая борьба в Турции, 50-е начало 80-х годов XX в. : политические партии и армия, Москва, 1985, с. 66-88.

²³ Ganser D., *NATO's Secret Armies: Operation GLADIO and Terrorism in Western Europe*, Routledge, 2005, p. 227.

²⁴ Խորհրդի նիստի ոչ պաշտոնական գրազրույցումը տե՛ս US Department of State, OCB Files: Lot 61 D 385, M/OP Informal Notes 1960: Տե՛ս նաև նույն տեղում, Lot 62 D 430, Turkey:

²⁵ Դեսպան Ուորենը ոչինչ չի հաղորդում վարչապետ Մենդերեսի մասին, քանի որ վերջինս ֆինանսների նախարար Հասան Փոլաթթանի հետ ձերբակալվել է մի քանի ժամ անց՝ Էսքիշեհիրից Քյութահիա տանող ճանապարհին: Տե՛ս Սաֆրաստյան Ռ. (խմբ.), *Թուրքիայի Հանրապետության պատմություն*, Երևան, 2014, էջ 188:

մադրության նշան: Այս պահին Դեսպանությունը հավատացած է, որ ապստամբությունը պայմանավորված է բացառապես ներքին շարժառիթներով. չկա հակաամերիկյան տրամադրությունների որևէ ապացույց: Հակառակը՝ Ռազմական խորհրդի [նկատի ունի Ազգային միասնության կոմիտեն, — Ա.Գ.] անդամներից մեկն այս առավոտյան Դեսպանությունը հավաստիացրել է, որ Թուրքիայի զինված ուժերը բարեկամաբար են տրամադրված ԱՄՆ-ի նկատմամբ և ցանկանում են կատարել Թուրքիայի բոլոր միջազգային պարտավորությունները, հատկապես՝ ՆԱՏՕ-ի և ՄԵՆՏՕ-ի մասով»²⁶: Հատկանշական է, որ նույն պատրաստակամությունը վերահաստատվել է նաև հաջորդ օրը՝ մայիսի 28-ին՝ ԱՄՆ դեսպան Մելիի Էսենբեյի մակարդակով: Վերջինիս և ԱՄՆ պետքարտուղարի տեղակալ Դուգլաս Դիլոնի հանդիպման ժամանակ ամերիկացի պաշտոնյան տեղեկացրել է, որ «Միացյալ Նահանգները, ինչպես այլ նման դեպքերում, նախընտրում է շարունակել հարաբերություններն իրենց նախկին հունով՝ առանց պաշտոնական հայտարարության»²⁷: Թուրքիայի հետհեղափոխական նոր կառավարությունն ԱՄՆ-ի և արևմտյան մյուս դաշնակիցների կողմից դե ֆակտո ճանաչվել է հեղաշրջումից ընդամենը 3 օր անց՝ մայիսի 30-ին²⁸: Ամերիկյան քայլերի այս սահունությունը ցույց է տալիս, որ թուրքական զարգացումների վերաբերյալ պատկերացումներն օվկիանոսից այնկողմ, հակառակ ընդունված տեսակետին, բավական իրատեսական են եղել²⁹:

Ենթադրությունը, որ դեպքերի կտրուկ շրջադարձը Թուրքիայում ամենևին էլ անակնկալ չէր ամերիկյան իշխանություն-

²⁶ FRUS, p. 844.

²⁷ St' u US Department of State, Central Files, 782.00/5-2860.

²⁸ Gunn C., նշվ. աշխ., էջ 112:

²⁹ Հետաքրքիր է, որ, հակառակ արևմտյան պատմագրության մեջ ընդունված տեսակետի, նման եզրակացության է հանգել նաև թուրք ուսումնասիրող Ֆահիր Արմաօղլուն, ով աշխատել է ամերիկյան արխիվների հետ: St' u Armaoğlu F., "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", Belleten, c. XL, sayı 227, 1996, ss. 203-226;

ների համար, հաստատվում է նաև մայիսի 31-ին՝ երկրի Ազգային անվտանգության խորհրդի հաջորդ 446-րդ նիստում: Արձանագրության մեջ կարդում ենք. «Պարոն Էմորին³⁰ հաղորդեց, որ հեղաշրջումը Թուրքիայում ամիսներ շարունակ ծրագրվել է [ընդգծումն իմն է, - Ա.Գ.] Ստամբուլի ռազմական ուսումնարանում, սակայն գործողությունները մինչև մայիսի 21-ը զարգացել են շատ դանդաղ... Պարոն Էմորին հավատում էր, որ Թուրքիան հավատարիմ կմնա իր դաշնակցային պարտավորություններին»³¹:

Ավելին՝ կարելի է ենթադրել, որ ամերիկյան հատուկ ծառայությունները հեղաշրջման հնարավորությունը դիտարկում էին 1960 թ. մի քանի տարի առաջ: Դեռ 1958 թ. վերջին ԿՀՎ-ի կողմից պատրասված զեկույցում նշվում է (պարբերություններ 15-16), որ զինվորական միջամտությունը որոշակիորեն հավանական կլինի մինչև 1961 թ. ընտրությունները, եթե երկրում գրանցվի «տնտեսական վիճակի վատթարացում կամ քաղաքական ծայրահեղ սադրանքներ»³²: Հեղաշրջումից հետո երկիրը գլխավորած Ջեմալ Գյուրսելը կամ, ինչպես նրան անվանում էին զինվորականների շրջանում, Ջեմալ ադան հնարավոր ռազմական միջամտության գաղափարին ծանոթացել է 1959 թ. փետրվարին Գերմանիայում ՆԱՏՕ-ի զորավարությունների ժամանակ: Նրան իբրև թարգմանիչ կցված գնդապետ Սադի Քոչաշը³³, ով,

---

³⁰ Խոսքը ԱՄՆ Կենտրոնական հետախուզական վարչության փոխտնօրեն (1952-1962 թթ.) Ռոբերտ Էմորի կրտսերի մասին է:

³¹ *Memorandum of Discussion at the 446th Meeting of the US NSC*, Washington, May 31, 1960, Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records, in *FRUS*, pp. 848-849.

³² Տե՛ս US Department of State, INR-NIE Files, Secret, NIE 33-58, 30.12.1958:

³³ Քոչաշը 1971 թ. մարտի 12-ի զինվորական միջամտությունից հետո ձևավորված Նիհաթ Էրիմի կառավարության մեջ զբաղեցրել է փոխվարչապետի պաշտոնը (մարտի 26-ից դեկտեմբերի 3-ը): Հայ ուսումնասիրողին քաջածանոթ է նրա «Հայերը պատմության մեջ և թուրք-հայկական հարաբերությունները՝ սկսած սելջուկյաններից» աշխատությունը՝ գրված թուրքական ժխտողականության դիրքերից: Տե՛ս Koçaş S., *Tarih Boyunca Ermeniler ve Selçuklular'dan Beri Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967:

ըստ ամենայնի, որոշակի կապեր է ունեցել ՆԱՏՕ-ում ներկայացված ամերիկյան հատուկ ծառայությունների հետ, ամեն օր Նյուրնբերգից զորավարությունների վայր էր հասնում բանակի գեներալին հատկացված մեքենայով: Այդ ուղևորություններից մեկի ընթացքում էր Գյուրսելը նախնական համաձայնություն է տվել հեղաշրջումը գլխավորելու՝ Քոչաշի առաջարկին³⁴:

Այսպիսով, եթե Վաշինգտոնում գիտեին կամ նվազագույնը ենթադրում էին կազմակերպվող հեղաշրջման մասին, ինչո՞ւ էյզենհաուերի վարչակազմը որևէ քայլ չի ձեռնարկել՝ կանխելու այն կառավարության տապալումը, որի հետ առկա էին «սերտ բարեկամական հարաբերություններ»³⁵: Նման սցենարը ժամանակակիցների կողմից հավանական էր համարվում՝ հաշվի առնելով, որ 1959 թ. գարնանը Թուրքիայի հետ կնքված պայմանագրով ԱՄՆ-ն պարտավորվել էր միջամտել՝ թուրքական կառավարությանը պաշտպանելով «ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցության»³⁶:

Շատ ուսումնասիրողներ 1960 թ. մայիսյան դեպքերի ընթացքում ԱՄՆ որդեգրած դիրքորոշումը կապում են վարչապետ Մենդերեսի՝ նույն տարվա հունիսին ԽՍՀՄ նախատեսվող այցի

---

³⁴ İpekçi A., Coşar Ö, *İhtilalin İcyüzü*, İstanbul, 1965, ss. 105-109. Ա. Թյուրքեշի փոխանցմամբ, սակայն, Գյուրսելն այդ հանդիպման ժամանակ այդպես էլ որևէ հստակ պատասխան չի տվել՝ Birand M., Dündar C., Çaplı B., *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul, 1991, s. 161: Տե՛ս նաև Hale W., *Turkish Politics...*, pp. 102-103.

³⁵ Հենց այդպիսի ձևակերպում էր տեղ գտել ԱՄՆ-ի նախագահ Դուայթ Էյզենհաուերի 1959 թ. դեկտեմբերի 6-7-ը Թուրքիա կատարած այցի ընթացքում թուրք պաշտոնակցի հետ հանդիպումից հետո հրապարակված համատեղ հայտարարության տեքստում: Տե՛ս *Department of State Bulletin*, vol. 41 no. 1058-1070, US Government Printing Office, 1959, pp. 932-933

³⁶ Մենդերեսի քաղաքական հակառակորդները վախենում էին հնարավոր ամերիկյան միջամտությունից, քանի որ հիշյալ պայմանագիրը Վաշինգտոնի կողմից կարող էր օգտագործվել Թուրքիայի տարածքում «էյզենհաուերի դոկտրինով» սահմանված գործողություններ իրականացնելու համար: Տե՛ս Karpāt K., «*Turkish Soviet Relations*» in Karpāt K. (ed.), *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974*, Brill, 1975, p. 87, Hale W., *Turkish Foreign Policy...*, p. 90.

հետ³⁷: 1959-1960 թթ. թուրքական տնտեսությունը դժվար ժամանակներ էր ապրում. 1959 թ. հոկտեմբերին Մենդերեսի՝ Միացյալ Նահանգներ կատարած այցի ընթացքում թուրքական կառավարությունն ակնկալում էր հավելյալ 500-600 միլիոն դոլարի աջակցություն ստանալ իր գլխավոր դաշնակցից³⁸: Սակայն Էյզենհաուերի վարչակազմը, որ դժգոհ էր 1958 թ. Թուրքիային տրամադրված աջակցության³⁹ արդյունքներից, հրաժարվեց անգամ քննարկել ֆինանսների նախարար Փուլաթբանի պատրաստած նախագիծը⁴⁰:

Դատարկաձեռն մնացած Մենդերեսը, ով հայտնի էր սուր հակախորհրդային հռետորաբանությամբ⁴¹, ստիպված էր այլընտրանք փնտրել: Միացյալ Նահանգներից բացի՝ այդ ծավալների աջակցություն կարող էր տրամադրել միայն Խորհրդային Միությունը: Նման պայմաններում Թուրքիայի արտգործնախարար Ֆաթին Ռյուշթյու Զոռլուն 1960 թ. մարտի 27-ից ապրիլի 6-ը հանդիպումներ է ունենում Անկարայում խորհրդային դեսպան Նիկիտա Ռիժովի հետ: Վերջինս թուրքական կողմին հավաստիացնում է, որ Մոսկվան պատրաստ է տնտեսական աջակցություն ցուցաբերել Թուրքիային՝ անկախ տիրող քաղաքական

---

³⁷ Տե՛ս, օրինակ, Gunn C., նշվ. աշխ., էջ 133, Aktaş M., *1950-1960 Demokrat Parti Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, İstanbul, 2006, ss. 94-95:

³⁸ Ahmad F., *The Making of Modern Turkey*, Routledge, 1993, p. 117.

³⁹ 1958 թ. հուլիսին արևմուտքի նախաձեռնած՝ Թուրքիայի տնտեսությունը «փրկելու» ծրագրի շրջանակներում երկրին տրամադրվել էր 359 միլիոն դոլարի չափով վարկ, ինչպես նաև կատարվել էր շուրջ 422 միլիոն դոլարի հասնող արտաքին պարտքի կոնսուլիդացիա: Այս միջոցառումները, սակայն, չէին տվել ցանկալի արդյունք, ինչն արևմուտքում պայմանավորում էին Մենդերեսի կառավարության՝ «բարդ որոշումներ ընդունելու անկարողությամբ»: Այս մասին մանրամասն տե՛ս Krueger A., *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, National Bureau of Economic Research, 1974, pp. 63-85:

⁴⁰ Özdemir H., *“The Turkish–American Relation Toward 1960 Turkish ‘Revolution’*”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 31, 2000, p. 172.

⁴¹ Տե՛ս Karpas K., *“Turkish Soviet Relations”*, p. 85, Heper M., Sayari S., *Political Leaders and Democracy in Turkey*, Lexington Books, 2002, pp. 79-80, Danforth N., *“The Menderes Metaphor”*, *Turkish Policy Quarterly*, vol. 13, no. 4, p. 102,

իրավիճակից⁴²: Միայն դրանից հետո՝ ապրիլի 11-ին Մենդերեսը հայտարարում է Մոսկվա մեկնելու իր մտադրության մասին: Ընդ որում, ինչպես նշում է թուրք ուսումնասիրող Սուաթ Բիլգեն, պաշտոնական հայտարարությունն, այնուամենայնիվ, չէր հստակեցնում, թե արդյոք Թուրքիան, տնտեսական գործոնով պայմանավորված, պատրաստվում է վերակազմակերպել իր հարաբերությունները ԽՍՀՄ-ի հետ⁴³:

Թեև Մենդերեսն իր մտադրության մասին տեղեկացրել էր ամերիկյան կոդմին⁴⁴, սակայն հասկանալի է, որ այդ քայլը լուրջ դժգոհություն էր հարուցելու Անկարայի անդրատլանտյան դաշնակցի ղեկավարության մոտ: Այնուհանդերձ, ԱՄՆ դեսպան Ուորենը, կասկածի տակ չդնելով Թուրքիայի հավատարմությունը, փետրվարի 8-ին հայտարարում է, որ «*Թուրքիան որոշելու իրավունք ունի*»⁴⁵: Պաշտոնական Վաշինգտոնն, իր հերթին, շեշտում է, որ Թուրքիան չպետք է տրվի «*խորհրդային սին խստումներին*»⁴⁶: Առավել ուշագրավ է, որ այս շրջանում ԿՀՎ-ն որևէ կերպ չի անդրադառնում թուրքական զարգացումներին, մինչդեռ 50-ականների կեսերին, երբ թուրք-սովետական մերձեցման հավանականությունն անհամեմատ ավելի փոքր էր, հատուկ ծառայությունները թեման պահում էին ուշադրության կենտրոնում⁴⁷: Տեղեկատվական հոսքի նման կատարյալ բացա-

---

⁴² Kunal Z., *Sadece Diplomat*, İstanbul, 1981, ss. 108-110.

⁴³ Bilge S., *Güç Komşuluk*, Ankara, 1992, s. 345.

⁴⁴ Այդ հարցն Անկարայում ԱՄՆ դեսպան Ուորենի հետ քննարկել են և՛ վարչապետ Մենդերեսը (հունվարի 13-ին), և՛ արտգործնախարար Ջոռլուն (հունվարի 30-ին): Özdemir H., նշվ. աշխ, էջ 173: Հատկանշական է, որ գաղտնագրված ամերիկյան արխիվներում Խրուշչովի հետ Մենդերեսի սպասվող հանդիպումը հիշատակվում է միայն մեկ անգամ՝ Eisenhower J., “*Memorandum: Turkey*”, from 2 February 1960, in Declassified Documents Reference System: Վերոհիշյալ գրույցների ամերիկյան գրառումները շարունակում են գաղտնի մնալ:

⁴⁵ Özdemir H., նշվ. աշխ, էջ 173:

⁴⁶ Տե՛ս *FRUS*, p. 820.

⁴⁷ Տե՛ս, օրինակ, “*The Economic Situation in Turkey*”, 18 January 1955 in CIA/ERR, CIA-RDP91T01172R000300050013-1, “*The Economic Situation in Turkey*”, 22

կայությունը պետք է բացատրել իրադարձությունների զարգացման այլընտրանքային սցենարների նկատմամբ ամերիկյան իշխանությունների կատարյալ վստահությամբ⁴⁸:

Հեղաշրջումից հետո՝ 1960 թ. հունիսի 8-ին գումարված ԱՄՆ-ի Ազգային անվտանգության խորհրդի 447-րդ նիստի ժամանակ ԿՀՎ-ի տնօրենի խոսքերն ընդգծում են թուրքական նոր իշխանությունների արտաքին քաղաքական ուղեգծում ԽՍՀՄ-ի նկատմամբ դիրքորոշման կտրուկ կոշտացման փաստը. «Մոսկվան քաջալերում է թուրքական նոր վարչակազմին՝ բարելավելու ԽՍՀՄ-ի հետ Թուրքիայի հարաբերությունները: Խորհրդային իշխանություններն արդեն իսկ գեներալ Գյուրսելին հրավիրել են այցելել Մոսկվա... Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարար Սարփերը դիմել է մեզ՝ խնդրելով խորհրդային քարոզչությանը դիմակայելու համար Թուրքիայի հետ համերաշխության վերաբերյալ հայտարարություն հրապարակել»⁴⁹:

Ամերիկյան իշխանություններն այս խնդրանքին արձագանքում են բարձրագույն մակարդակով: Պետքարտուղար Հերթերի խորհրդով նախագահ Էյզենհաուերը հունիսի 11-ին նամակ է հղում հետհեղափոխական Թուրքիայի ղեկավար Ջեմալ Գյուրսելին: Ուղերձի տեքստն արտահայտում է թուրքական նոր կառավարության որդեգրած արտաքին քաղաքականության նկատմամբ պաշտոնական Վաշինգտոնի ողջ զոհունակությունը. «ՆԱՏՕ-ի և ՄԵՆՏՕ-ի հետ Թուրքիայի կապերը պահպանելու՝ Ձեր կառավարության մտադրությունը մեծ զոհունակության աղբյուր է անձամբ իմ և բոլոր նրանց համար, ովքեր հավաքական անվտանգության այդ կազմակերպություններում ասոցաց-

---

January 1955, in CIA/ERR, CIARDP91T01172R000300050014-0, “Background—Turkey, 12 March 1957” in CIA/ERR, CIA-RDP79R00890A000800050017-6., “Current Status of Turkey, National Security Council, 11 June 1957” in CIA RDP79R00890A000800080028-1:

⁴⁸ Gunn C., նշվ. աշխ., էջ 136:

⁴⁹ Memorandum of Discussion at the 447th Meeting of the US NSC, Washington, 8 June, 1960, Eisenhower Library, Whitman File, NSC Records, in FRUS, p. 849.

ված են Թուրքիայի հետ՝ նպատակ ունենալով պահպանել ազատ աշխարհը: Իմ կառավարությունը լիահույս է շարունակել Թուրքիայի հետ ջերմ հարաբերությունները՝ բարեկամության ու համագործակցության այն ավանդույթով, որով միշտ նշանավորվել են թուրք և ամերիկացի ժողովուրդների շփումները»⁵⁰:

***

Շատերին է հայտնի հեղաշրջման հաջողությունից հետո պաշտոնազրկված Ադնան Մենդերեսի հնչեցրած՝ ինչ-որ իմաստով հռետորական հարցը. «*ո՞ւմ մտքով է սա անցել*»⁵¹: Չհավակնելով պատասխանել այդ հարցին՝ սույն հոդվածը փորձ է փաստելու, որ ԱՄՆ իշխանությունները տիրապետում էին բավարար տեղեկությունների՝ նվազագույնը կանխատեսելու 1960 թ. մայիսյան իրադարձությունների նման շրջադարձը: Ունենալով միջամտելու բոլոր լծակները՝ Էյզենհաուերի վարչակազմը նախընտրեց պահպանել ակտիվ չեզոքություն՝ փոխարենը Թուրքիայի նոր իշխանություններից ակնկալելով տնտեսական, քաղաքական և ռազմական հավատարմություն:

---

⁵⁰ Department of State, Central Files, 882.47411/6–1160. Տե՛ս նաև *FRUS*, p. 850:

⁵¹ Թուրք.՝ «*Bunu kim uydurmuş?*»: Տե՛ս Tuna T., *Adnan Menderes'in Günlüğü*, İstanbul, 2002, s. 333:

К ВОПРОСУ О ВОВЛЕЧЕННОСТИ США В ТУРЕЦКИЙ ВОЕННЫЙ ПЕРЕВОРОТ 1960 ГОДА

Аршак Геворкян
(резюме)

Майский переворот 1960 года в Турции стал переломным моментом и в долгосрочной перспективе определяющим фактором для турецкой политики. Примечательно, что лишь незначительное число исследователей задалось вопросом, почему американская демократия столь толерантно отнеслась к данной, по своей сути неконституционной смене режима, и как такое вообще было возможно в НАТО.

Данная статья представляет собой попытку изучения ключевых событий переворота в свете распространенного мнения, что правительство США не имело никаких сведений о близящемся путче. В этой связи утверждается, что проводимая Вашингтоном политика «пассивного вмешательства» была хорошо продумана и обусловлена определенными геостратегическими факторами. В то же время, недостаточно доказательств и для того, чтобы утверждать, что США участвовали в заговоре с целью свержения правительства Мендереса.

REFLECTIONS AROUND U.S. INVOLVEMENT IN THE TURKISH MILITARY COUP OF 1960

Arshak Gevorgyan
(summary)

The first of its kind in the history of modern Turkey, the 1960 coup became a breaking point and a longstanding determining factor in Turkish politics. Strange though it may seem, very few scholars have delved into why that extra-constitutional regime change was tolerated by American democracy, or how it was even possible within NATO.

This article attempts to investigate the developments around the Turkish coup of May 27 by closely analyzing the widespread assumption that the U.S. Government had no warning over impending revolt. It argues that Washington's policy of 'passive involvement' was due to certain geostrategic factors. However, there is also not enough evidence to claim that the U.S. was involved in planning or encouraging the plot to overthrow the government of Menderes.